

УДК 316.61:374

О. В. ЛИТОВЧЕНКО

**ПРОБЛЕМА «СОЦІАЛЬНЕ-ІНДИВІДУАЛЬНЕ» У КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ**

Представлено теоретичні аспекти проблеми соціального та індивідуального у контексті дослідження соціального становлення особистості, ролі позашкільних навчальних закладів у цих процесах.

Ключові слова: соціальне становлення особистості, соціальне-індивідуальне, соціальність, соціальна педагогіка, позашкільний навчальний заклад.

Е. В. ЛИТОВЧЕНКО

**ПРОБЛЕМА «СОЦИАЛЬНОЕ-ИДИВИДУАЛЬНОЕ» В КОНТЕКСТЕ
СОЦИАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ВО ВНЕШКОЛЬНЫХ
УЧЕБНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

Представлены теоретические аспекты проблемы социального и индивидуального в контексте исследования социального становления личности, роли внешкольных учебных учреждений в этих процессах.

Ключевые слова: социальное становление личности, социальное, индивидуальное, социальность, социальная педагогика, внешкольное учебное учреждение,

O. V. LITOVCHENKO

**THE PROBLEM OF «SOCIAL-INDIVIDUAL» IN THE CONTEXT OF
SOCIAL FORMATION OF PERSONALITY IN THE EXTRACURRICULAR
EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Theoretical aspects of the problem of social and individual in the context of the social formation of personality are presented in the article; the roles of extracurricular educational institutions in these processes are introduced.

Keywords: social formation of personality, social-individual, sociality, social pedagogics, extracurricular educational institution.

Протягом тривалого часу педагогіка загалом та її соціальний напрям зокрема розвивалася під впливом і в тісному взаємозв'язку з філософським осмисленням питань соціального й індивідуального у розвитку людини [10, с. 102].

Проблема взаємозв'язку соціального й індивідуально-особистісного у розвитку особистості, побудові її відносин із суспільством належить до глобальних міждисциплінарних проблем й має багату історію вивчення у галузі філософії (І. Г. Песталоцці, Ф. Фребель, А. Дистервег, І. Кант, С. Кьєркегор та ін.), соціології (Ф. Г. Гиддингс, Г. Лебон, Г. Тард та ін.), психології (Б.Г. Ананьев, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, О. Н. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов та ін.), соціальної психології, педагогіки (Я. А. Коменський, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін.), культурології тощо.

Відповідні питання розглядаються *соціальною педагогікою* – наукою про закономірності й механізми становлення й розвитку особистості в процесі освіти та виховання у різних соціальних інститутах (Р. Х. Вайнола, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, С. Я. Харченко та ін.); науки, яка досліджує педагогічні можливості середовища життєдіяльності дитини та його вплив на її соціальне становлення (О. В. Безпалько).

Аналіз наукових праць у галузі педагогіки дозволяє узагальнити, що на сучасному етапі педагогічна наука стикається з черговою науковою проблемою у двох взаємопов'язаних вимірах: необхідністю пошуку адекватних механізмів, способів забезпечення соціальності людини в суспільстві в умовах нової суспільної свідомості, культури, нової системи цінностей

[10, с. 184] та забезпечення реалізації особистістю власної індивідуальності в межах суспільних норм і морально-етичних принципів.

Суттєвими у контексті проблеми є можливості позашкільних навчальних закладів. На основі аналізу педагогічної теорії (В. В. Вербицький, А. В. Золотарьова, О. Є. Лебедев, Л. Г. Логінова, Б. В. Купріянов, Г. П. Пустовіт, Т. І. Сущенко та ін.) та практики позашкільної освіти маємо підстави говорити про те, що участь дітей та молоді у різних творчих об'єднаннях позашкільних навчальних закладів передбачає можливість, з одного боку, розвитку соціальних якостей учнів, з іншого – розкриття їхніх потенціалів, становлення індивідуальності. Власне ці два суттєві аспекти розвитку особистості, їх гармонізація сьогодні перебувають у полі зору досліджень українських (О. В. Безпалько, Г. П. Пустовіт та ін.) і російських науковців (А. В. Золотарьова, М. Р. Мирошкіна та ін.).

Таким чином, у межах проблеми соціального становлення особистості, соціально педагогічного потенціалу позашкільних навчальних закладів, що є предметом нашого дослідження, питання «соціального – індивідуального» в соціальному розвитку людини є вихідним для розуміння цього феномена.

Принципове методологічне вирішення зазначеної проблеми потребує синтезу наявних концепцій, узагальнення теоретичного матеріалу, накопиченого в різних галузях знань. Водночас, обсяг та різноплановість наявних наукових знань з цієї проблеми є такими значними, що дати вичерпну відповідь на заявлене питання в межах однієї статті не можливим. майбутніх вчителів природничих дисциплін до дослідницької діяльності.

Мета статті – обґрунтування теоретичних аспектів соціального становлення особистості в позашкільних навчальних закладах.

Для розуміння подальшої логіки викладу матеріалу насамперед необхідно постулювати відому істину: людина є соціальною істотою. Це твердження фіксує винятково важливу роль соціального як аспекту сутності особистості, її становлення [10, с. 102]. Водночас категорія індивідуальність є провідною для вираження сутності особистості, її соціально-психологічної інтерпретації.

В античній та середньовічній філософії проблема індивідуалізації вирішувалася переважно щодо предметного світу. Особистісного сенсу вона набула у філософії Відродження і Нового часу, коли починають обговорювати право на індивідуальну самосвідомість, на власне індивідуальне життя, що відображено у працях А. Данте, Дж. Піко делла Мірадола, Дж. Бруно, Р. Декарта, Б. Спінози, Дж. Локка та ін.

У контексті соціального становлення актуальним є філософське розуміння «соціального» як такого, що пов'язано з суспільним життям людей, міжлюдськими зв'язками. Відповідно «соціальне» реалізується у спілкуванні, багатоманітних формах людських зв'язків; має позитивний для суспільства смисл, протилежний асоціальному [15].

Людина соціальна – це філософська категорія, що означає «людина, яка володіє сукупністю набутих в процесі соціалізації якостей, які забезпечують її здібність існувати у суспільстві, виконувати різноманітні соціальні функції у складі різних груп, виступаючи при цьому не такою мірою у ролі суверенної особистості, як у якості виразника інтересів конкретних спільностей» [1, с. 266].

Загалом можна говорити, що у визначенні соціальності як ознаки людини філософія акцентує на таких аспектах, що характеризують людину як частину соціуму і формуються у результаті впливу зовнішнього соціального середовища, детермінуються зовнішніми соціальними механізмами, залежні від них і підкорені ними [1, с. 266].

Проблема «соціального – індивідуального» є однією з центральних проблем у психології. Суспільна сутність особистості як атрибутивної характеристики кожного людського суб'єкта, завдяки чому він регулює власні відносини з об'єктивною дійсністю, визнається багатьма вченими (Т. Айзенк, Дж. Гілфорд, Е. Кречмер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Юнг, К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, О. Н. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн та ін.).

У контексті проблеми «соціальне – індивідуальне» у розвитку особистості методологічне значення мають культурно-історична теорія психічного розвитку Л. С. Виготського, теоретичні положення про природу особистості (Б. Г. Анан'єв, А. Г. Асмолов, Л. І. Божович, Л. С. Виготський, О. Н. Леонт'єв, А. В. Петровський, Д. І. Фельдштейн), у яких розвиток особистості розглядається як становлення соціально-типового та індивідуального неповторного [6].

Категорія «індивідуальність» з точки зору психології розглядається за описом двох явищ: 1) при аналізі індивідуально-психологічних відмінностей – як своєрідність психологічних

властивостей людини, що виявляється у різних сферах (інтелекті, темпераменті, особистості). У цьому контексті індивідуальність протиставляється «середній» людині або, інакше кажучи, прояви властивостей окремої людини протиставляються їхнім типовим проявам (середньогруповим тенденціям); 2) при аналізі ієрархічної організації психічних властивостей людини індивідуальність є вищим рівнем цієї ієрархії відносно індивідуального й особистісного рівнів: індивід – особистість – індивідуальність. Особистість є «верхівкою» структури психологічних властивостей, а індивідуальність – «глибиною» особистості [3, с. 197–198]. Значущими у контексті проблеми є дослідження Б. Г. Ананьєва та В. С. Мерліна, що доповнили принцип структурності, властивий ієрархічній будові індивідуальності, генетичним принципом. С. Л. Рубінштейн розкрив принцип індивідуалізації як вибірковість внутрішнього щодо зовнішнього, здатність внутрішнього перетворювати зовнішнє, опосередковувати й об'єктувати [11].

З точки зору соціальної психології особистість виражає належність людини до певного суспільства, певної історичної епохи, культури, науки, традицій тощо; у суспільстві реалізується особистість кожної людини. Водночас в особистості важливо бачити як типове, загальне, так індивідуальне, своєрідне. Таке розуміння сутності особистості у передбачає погляд на неї не лише як на соціальну, а і як на індивідуально-самобутню істоту. Індивідуальні особливості людини не виявляються, доки не стануть необхідністю в системі міжособистісних взаємин [9, с. 60–61]. Загалом у процесі становлення соціальної психології як самостійної науки важливо роль зіграло формування двох основних підходів до вирішення соціально-психологічних проблем: індивідуалістського (завдяки використанню теорії інстинктів) та колективістського (крізь призму психології мас) [9, с. 33].

Проблема індивідуального й соціального в людині розглядається у зв'язку із становленням теоретичних підходів у соціальній педагогіці. Теорія німецького філософа П. Нагорпа, у працях якого аналізується проблема «людина – суспільство», незважаючи на утвердження розуміння соціального характеру виховання, не суперечить визнанню важливості індивідуальності [10, с. 169]. У соціальній педагогіці проблема «соціальне – індивідуальне» є предметом аналізу різних підходів, теорій. Вона, зокрема, певною мірою розглядається в межах аналізу теорій соціалізації (І. Д. Зверєва, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, А. В. Мудрик, С. Я. Харченко та ін.). Актуальними у цьому контексті є положення у монографії С. Я. Харченка [16]. Автор розглядає соціалізацію дітей та молоді як особливий соціально-педагогічний феномен, передусім особливості процесу соціалізації в умовах промислового району та сільської місцевості, обґрунтовує соціально-педагогічні технології роботи з дітьми та молоддю, аспекти підготовки майбутніх фахівців до соціально-педагогічної діяльності тощо.

Актуальною є думка дослідника, що в ході соціалізації «з одного боку, особистість усе більше включається до системи соціальних відносин, її зв'язки з людьми і різними галузями життя суспільства розширюються й поглиблюються, і лише завдяки цьому вона здобуває громадський досвід, привласнює його, робить своїм надбанням. З іншого боку, залучаючись до різних галузей життя суспільства, особистість разом з тим набуває й усе більшої самостійності, відносної автономності, тобто розвиток у суспільстві містить процес індивідуалізації» [16, с. 13].

У контексті проблеми соціального становлення особистості суттєвим є висновок А. Й. Капської про значення суб'єктивних обставин у процесі соціалізації: «Суб'єктивні обставини соціалізації особистості визначаються загальною спрямованістю конкретної особистості, її прагненням до знань, нового, мотивацією поведінки, індивідуально-особистісним змістом життєдіяльності» [14, с. 11].

Інший підхід до сутності соціалізації, зокрема, співвідношення понять «соціалізація – соціальний розвиток», представила О. Л. Кононко. Погоджуємося з її думкою, що поняття «соціалізація» вужче від поняття «соціальний розвиток», що сутністю соціального розвитку є процес індивідуального розвитку людини в рамках соціальної групи, формування взаємин з її членами. Науковець зазначає наступні аспекти: на відміну від соціалізації в процесі соціального розвитку особистість зберігає своєрідність, особистість вчиться визначати те, що об'єднує її з іншими, і водночас не заважає визначати своє місце серед них [5, с. 10–11].

У статті ми не ставимо за мету детально проаналізувати проблему, що є надзвичайно багатоаспектною, і потребує міжпредметного, поліпарадигмального підходу. Отже, по-перше, можемо говорити про наявність у філософському, психологічному, соціально-педагогічному полі багатьох підходів, теорій, концепцій, що по-різному трактують роль соціального – індивідуального у розвитку людини, становленні особистості та побудові її відносин із

соціальним середовищем. По-друге, у межах нашого дослідження вважаємо суттєвими наступні теоретичні положення:

Згідно з власною соціально-психологічною феноменологією людина існує у двох, властивих їй іпостасях: як соціальна одиниця й як унікальна особистість [8].

На основі аналізу філософських підходів доцільно розуміти становлення особистості як процес формування сутності людини, що проявляється у характеристиках її індивідуальності [7, с. 20].

Становлення соціальності людини у ході її соціалізації дозволяє їй відповідати соціальним нормам й вимогам суспільства, а також самореалізуватися в цьому суспільстві на основі освоєння його духовно-моральних цінностей. Соціальність являє собою єдність особистісного й колективного, виступає проявом суспільної сутності людини на індивідуальному рівні, й тому включає в себе суб'єктивність, яку розуміють як здатність бути джерелом власної активності, вираження індивідуального творчого ставлення до суспільного буття [10, с. 59].

Відповідно до двоїстої сутності людини як носія колективного (соціального) й індивідуального (особистісного), у контексті соціального становлення особистості доцільно говорити про потребу підлітка, юнака у соціальній типізації та водночас прагнення до вираження власної індивідуальності (індивідуалізації) про гармонізацію цих процесів (за О. Л. Кононко).

Вважаємо за доцільне розглядати процеси соціалізації та індивідуалізації людини як основу соціального становлення особистості, його варто розуміти як процес формування сутності людини, розвитку її індивідуальності й соціальності в рамках соціальної групи з метою більш ефективної інтеграції людини до системи соціальних відносин, що виражається у її здатності до самореалізації індивідуального «Я» в межах визначених суспільством норм.

На сучасному етапі питання «соціальне – індивідуальне» в контексті розвитку особистості у позашкільних навчальних закладах різною мірою представлено в працях українських і російських науковців. Вони, зокрема, обґрунтовують ідею єдності процесів індивідуалізації і соціалізації на шляху становлення підростаючої особистості у навчально-виховному процесі, розглядають специфіку соціально-педагогічної діяльності вказаних закладів (А. В. Золотарьова, Б. В. Купріянов та ін.), концептуалізують ідею соціально-педагогічного потенціалу позашкільної освіти (А. В. Золотарьова, Б. В. Купріянов, Г. П. Пустовіт та ін.) тощо.

Специфіку навчально-виховної діяльності позашкільного навчального закладу обґрунтував Г. П. Пустовіт, Він розглядає позашкільну навчально-виховну роботу як «безперервний, логічно побудований процес, що не має фіксованих термінів завершення (як у часовому інтервалі, так і в географічних межах його здійснення) і в логічній послідовності трансформується із однієї стадії в іншу, від створення умов для творчої діяльності дітей і підлітків до забезпечення їх співробітництва у творчому процесі чи реалізації особистісного творчого потенціалу» [12, с. 12]. Вчена вказує на значення особистості педагога позашкільного навчального закладу, що розглядається у контексті «суб'єкт педагогічної підтримки розвитку і становлення особистості», визначає такий компонент професійної діяльності педагога, як «соціально-педагогічний»; обґрунтовує ідею єдності процесів індивідуалізації і соціалізації на шляху становлення підростаючої особистості [13, с. 10]. Актуальною є думка Г. П. Пустовіта про те, що, крім суттєвих можливостей соціалізації дітей та молоді, існує «інший важливий процес, який характерний для позашкільних навчальних закладів, – індивідуалізація життєвого шляху зростаючої особистості». Таким чином, автор відзначає специфіку педагогічного процесу у позашкільному навчальному закладі, що ефективно забезпечує індивідуалізацію, тобто педагогічну допомогу дитині на шляху її індивідуального розвитку [13, с. 10–12].

Суттєвими в межах визначеної проблеми є сучасні наукові праці російських фахівців у галузі додаткової освіти дітей, присвячені власне соціальному становленню особистості, розвитку її соціальних та індивідуальних якостей, ролі установ додаткової освіти у цих процесах. Так, у докторській дисертації М. Р. Мирошкіної розкрито сутність соціального становлення як процесу формування сутності людини, розвитку її індивідуальності й соціальності, досліджено методологічні основи індивідуалізації та соціалізації особистості як базових процесів соціального становлення особистості [7]. У дослідженні А. В. Золотарьової результат соціального становлення дітей та учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах розглядається як засвоєння дитиною системи соціальних ролей (сімейно-соціальних,

професійно-трудова тощо), формування соціальних знань (політичних, соціально-економічних, загальнокультурних), набуття досвіду їх застосування, формування соціальної стійкості (виявляється у свідомому прийнятті соціальних норм і цінностей, відповідальності, протистоянні впливу антисоціального середовища), розвиток індивідуальних якостей особистості [4, с. 12].

Таким чином, можемо узагальнити наступне:

- питання «соціального – індивідуального» у соціальному розвитку людини є вихідним для розуміння такого складного феномена, як соціальне становлення особистості, ролі позашкільних навчальних закладів у цьому контексті;
- результат соціального становлення особистості учня позашкільного навчального закладу в межах дослідження доцільно розглядати як становлення адекватної соціальності (інтеріоризація соціальних цінностей, засвоєння системи соціальних ролей, набуття соціального досвіду (за А. В. Золотарьовою), самоствердження й самореалізації у реальних соціально значущих діях – соціальна активність (за М. Р. Мірошкіною)); розвиток індивідуальності (реалістичний образ «Я», актуалізація особистісного потенціалу (за О. Л. Кононко), наявність власної системи цінностей, наявність власної життєвої перспективи); міру збалансованості цих аспектів соціального становлення особистості (як інтегральний критерій).

Стаття не вичерпує проблеми повною мірою, лише узагальнено представляє деякі її аспекти. Вимагають подальшого детального аналізу та наукового обґрунтування проблеми соціально-педагогічного супроводу соціального становлення дітей та молоді у різних соціальних інститутах, можливості позашкільної освіти в цьому контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинин В. А. Философия. Энциклопедический словарь / В. А. Бачинин. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 288 с.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: Монографія / О. В. Безпалько. – К.: Науковий світ, 2006. – 363 с.
3. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. — 672 с. Золотарева А. В. Организационно-педагогические условия социального становления детей в многопрофильном учреждении дополнительного образования [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук. – Ярославль, 1999. – 208 с.
4. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : Навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Л. Кононко. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
5. Маракушина И. Г. Социальное и индивидуально-личностное развитие младших школьников в ситуациях совместной творческой деятельности с педагогом (лонгитюдное исследование): автореф. дисс. ... канд. психол. наук: / И. Г. Маракушина. – М., 2002. – 20с.
6. Мірошкіна М. Р. Социальное становление молодежи в клубе по месту жительства: дисс. ... док-ра пед. наук: 13.00.01 / М. Р. Мірошкіна. – М., 2008.
7. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. – 4-е изд., стереотип. – М.: Академия, 1999. – 456 с.
8. Олбран-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2005. – 446 с.
9. Ромм Т. А. Социальное воспитание: эволюция теоретических образов / Т. А. Ромм. – Новосибирск: Наука; Изд-во НГТУ, 2007. – 380 с.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. Т. 1. – М., 1989.
11. Пустовіт Г. П. Екологічне виховання учнів 5–9 класів: навч.-метод. посібник / Г. Пустовіт. – Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД», 2003. – 146 с.
12. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: деякі нотатки про сьогодення / Г. П. Пустовіт // Формування та розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді у креативному освітньому соціумі: матеріали наук.-практ. конф. (Суми, 16–17 вересня, 2008 р.). – Суми, 2008. – С. 6–21.
13. Соціальна педагогіка: навч. посібник / А. Й. Капська, Л. І. Міщик, З. І. Зайцева, О. В. Безпалько, Р. Х. Вайнола, І. М. Ковчина, О. А. Кузьменко, І. М. Пінчук, Н. П. Пихтіна; – К., 2000. – 264 с.
14. Человек и общество: словарь-справочник (Философия) / авторы-сост. Коротец И. Д., Штомпель Л. А., Штомпель О. М. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 544 с.
15. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія / С. Я. Харченко. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.